

Zakaj Komenski med Slovenci velja le za pedagoga?

ZDENKO MEDVEŠ

Večina Slovencev pozna Komenskega le kot pedagoga. Le redki vedo, da je bil pravzaprav eden največjih filozofskih duhov svojega časa. V našem prostoru se je doslej bolj poudarjal pomen njegovih jezikovnih učbenikov in s tem povezane reforme jezikovnega pouka ter pomen *Velike didaktike*, iz katere govori Komenski kot tvorec nazornega pouka in oče osnovne šole. Več ali manj neznano pa je njegovo filozofsko in reformatorsko delo *Splošni posvet o boljšanju reči človeških* (*De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*), ki v slovenščino ni bilo prevedeno niti v celoti niti v posameznih odlomkih, ob tem pa imamo že štiri izdaje *Velike didaktike*, toda tudi te brez prvega izrazito filozofsko-teološkega poglavja.

To kaže, kako imamo Slovenci do Komenskega protisloven odnos in to iz ideoloških razlogov. Do konca 19. stoletja je bil pravzaprav zamolčan in to že zaradi tega, ker je bil češki protestant, čigar nauk je prežet z idejami "Čeških bratov". Kot tak je znotraj Avstrije veljal hkrati za "sovražnika" katoliške cerkve in Habsburžanov. To sta tudi glavna razloga, zaradi katerih smo se Slovenci v Avstriji srečali s Komenskim pozneje in drugače kot drugi narodi. Šele in samo med liberalnim učiteljstvom ob koncu 19. stoletja ter v razpravah duhoslovnih pedagogov med obema vojnama zaživi Komenski na Slovenskem v pravi podobi. V času po drugi svetovni vojni namreč prav tako ni razumevanja za celotno delo Komenskega. Glavni razlog za to je bilo njegovo versko prepričanje, upanje v odrešilno vlogo prvobitnega krščanstva, najbolj pa evangeličanski vzor popolnosti posameznika, kar vse je nasprotovalo kolektivističnemu vzgojnemu smotru v socialistični pedagogiki. Tako tudi povojna slovenska pedagogika priznava Komenskemu zgodovinski pomen in naprednost predvsem njegovi didaktiki (zlasti didaktičnemu realizmu v pouku, posebej še jezikovnem) ter demokratični ideji osnovne šole; skratka sprejemljiva je predvsem njegova teorija izobraževanja. Na drugi strani pa se del njegovih nazorov karakterizira kot zgodovinsko konservativen in srednjeveški: to je njegovo razumevanje vzgoje, naslonjeno na versko-filozofske nazore.

Analitiki Lah (1919 in 1921), Ostanek (1970) in Medveš (1992) govorijo o dveh fazah spoznavanja Slovencev s Komenskim:

a) Za prvo fazo do 70-ih let 19. stoletja je značilno prevajanje oziroma predelava njegovih filološko-pedagoških spisov (zlasti *Odprta vrata v jezike* in *Svet v slikah - Orbis sensualium pictus*), kar je pripomoglo k nastajanju slovenskega abecednika. Za ta čas je značilno, da se z izročilom Komenskega ukvarjajo zlasti jezikoslovci, ki zamolčijo pedagoško in filozofsko tvornost Komenskega.

b) V drugi fazi, na katero se homo osredotočili v tem prispevku, pa spoznavamo Slovenci pedagoške in deloma filozofske nazore Komenskega ter nekatera njegova tovrstna izvirna dela.

1. Spor o Komenskem kot pedagogu, teologu in filozofu

Popularizacija pedagoške misli Komenskega doseže na Slovenskem vrhunec leta 1892, ob 300-letnici rojstva. V ta čas sodijo tudi prvi zapisi o Komenskem kot pedagogu praktiku. Njihovi avtorji so bili Čehi, ki so na Slovenskem začeli pisati o življenju Komenskega ter njegovi Veliki didaktiki, prvič pa so prevedena tudi nekatera njegova

pedagoška besedila: "Informatorium šole materinske" (1875 in 1876 v Slovenskem učitelju, prevedel Kryl), "Šola v igri" (leta 1891 v Pedagogičnem letniku, 1892 pa v samostojni izdaji, prevedel jo je Gaberšek), 1893 izide prvič v slovenskem jeziku tudi celotna *Velika didaktika* v prevodu Ravnikarja. V slovenskem tisku je od takrat do danes izšlo okoli 130 prispevkov, ki so v celoti posvečeni Komenskemu. Zadnji celovit prikaz Komenskega pa je prevod knjige Jana Paneka: *Jan Amos Komenski* (1993). Več kot tretjina teh razprav je izšla pred 100 leti, torej ob praznovanju 300-letnice rojstva. Ugotovimo lahko, da je bil tisti čas Komenski med slovenskim liberalnim učiteljstvom izvor nacionalne identitete, simbol nacionalnega ponosa in upora proti okosteneli avstrijski šolski doktrini.

Med avtorji izpred 100 let, ki so obsežneje predstavili pedagoške ideje Komenskega na Slovenskem in ki so tudi oblikovali prvo podobo o njem v slovenskem prostoru, je treba omeniti vsaj Lapajneto (1871, 1887), Kryla (1885), Hrašerja (1892), Ravnikarja (1892, 1896).

Zasluga teh avtorjev liberalnega krila je, da dokaj popolno in korektno predstavijo življenje in delo Komenskega. Prispevki Lapajnete, Kryla, Hrašerja in Ravnikarja odkrivajo slovenskemu učiteljstvu Komenskega kot očeta moderne šole, pri čemer ga predstavljajo z idejami, ki ostajajo tudi po 300 letih aktualne. Poudarja se zgodovinski in humanistični pomen pansofije predvsem v zvezi z zahtevo Komenskega po splošnem osnovnem izobraževanju vseh o vsem. Očitno pa tem piscem ni šlo le za goło poročanje o Komenskem, temveč uporabljajo njegove ideje kot nekakšen ščit za kritiko avstrijske šolske politike. Komenski je tem piscem simbol boja proti programsko konservativni in didaktično formalistični avstroogrski šoli, predstavljajo ga kot pedagoga nove, prijazne šole. Kryl (1885) razvija med opisovanjem njegovih pedagoških nazorov za tiste čase dokaj liberalistične poglede na učenje in pouk. Iz idej Komenskega izpeljuje zahteve o lažjem, prijetnejšem, plodnejšem poučevanju, o pouku brez nasilnega in hrupnega zmerjanja, brez tepeža in nestrpnosti ter o učenju brez strahu pred kaznijo. Kryl v svoje razmišljanje vključi tudi zahtevo, naj ima šola prostor za igro. Bolje je, če otrokovo igro v šoli izkoristimo za učenje, kot da jo preganjamo iz učilnice.

Popularizacija pedagoških nazorov naj bi prebujala med učiteljstvom zavest, da je tedanja šola potrebna prenove. Zlasti je treba odpraviti didaktični formalizem, ki je bil uradni didaktični koncept avstrijske šole in pedagogike.

2. Kako se začne oblikovati negativen odnos do pansofije

Našo pozornost iz istega obdobja pa pritegneta dve razpravi Mahniča (1892a in 1892b), ravnatelja semenišča in škofa. Mahnič si namreč prizadeva zmanjšati izvirnost in celo izničiti aktualnost pedagoških nazorov Komenskega za tedanje šolo. Hkrati pa v razpravi skuša ustvariti v bralcu vtis, da so filozofski, versko-filozofski in socialno-politični nazori Komenskega pregrešni in nevarni, ker naj bi jih rodila herezija in sovraštvo "do katoliške cerkve in rimskega papeža" (Mahnič, 1892a, str. 68). Najostrejšo kritiko je Mahnič usmeril v filozofske in socialne nazore Komenskega. Pri ocenjevanju le-teh Mahnič ne uporablja izvirnih besedil, temveč citira Lindnerjevo razpravo o Komenskem, zlasti njen del, kjer govori o tem, kako so prostozidarske lože uporabile Komenskega za svojega duhovnega očeta. Na to poročilo je naravnana prva razprava (1892a), v kateri pride Mahnič do sklepa, da je bil Komenski "nevede predhodnik masonstva" (str. 71) ter da je njegova filozofija "seme poznejšega socializma in komunizma" (str. 77). Tisto, kar očita Komenskemu, niti ni tedaj splošno znana mistična usmeritev prostozidarstva, temveč ob tem kritizira nazore, ki so se pojavljali med liberalno usmerjeno prostozidarsko inteligenco in jih obeležujejo izrazito antiklerikalne

ter kozmopolitske ideje. Tako se zdi, da je bil Mahničev spis bolj usmerjen v kritiko liberalizma, ki se je širil v delu slovenskih šolnikov, kot pa predstavljanju Komenskega.

Tisto, kar Mahnič Komenskemu najbolj zameri, je "versko-teoretična tolerancija in indiferentnost" (str. 77) ter razglušanje enakosti med ljudmi po veri, stanu, imetju in dostojanstvu (ib.). Moti ga zavzemanje za svobodo subjektivnega pojmovanja v verskih stvareh, namesto priznavanja cerkvene avtoritete, nasprotovanje dogmam in simbolom ter težnje po svobodnem raziskovanju in svobodi prepričanja. Komenski se po Mahniču zavzema za skeptični racionalizem, ki ne priznava pozitivnega krščanstva.

Mahničevo kritiko Komenskega predstavljam podrobneje zato, ker je z njo prvič v interpretacijah na Slovenskem izpostavljen negativen odnos do pansofije. Pansofija naj bi bila nekakšna "posebna verska filozofija", nazor, ki teži k združitvi vseh kristjanov in drugih vernikov ter celo verujočih in neverujočih na načelih "čiste občečlovečnosti" (ib., str. 74-75). Pansofije ne razlaga kot celotne modrosti, temveč kot "vse obsegajočo vero...", v kateri izgubi svoj individualni obstanek kristjan, žid, pogan itd." (ib., 75).

Učinek Mahničevih prispevkov je bil že v istem letu večstranski. Interpreti Komenskega so se takoj distancirali do anatemiziranih filozofskih nauk in poudarjali, da se slovenski učitelji pridružujejo spoštovanju Komenskega, ne da bi se odrekli katoliški veri svojih očetov in avstrijskemu patriotizmu, da ga ne slavijo niti kot škofa "skupnosti čeških bratov" niti kot protestantskega teologa ali filozofa, temveč kot pedagoga in utemeljitelja ljudske šole.

Razprave o Komenskem pred 100 leti ilustrirajo, kako se je postopoma razvilo pojmovanje, ki omalovažuje pomen njegovega pansofičnega stremjenja in njegove filozofije. Iz pedagoške misli Komenskega je bil s tem amputiran njegov vzgojni koncept, ki je v neposredni duhovni resonanci z njegovo filozofijo.

3. Pansofijo je kot temelj vzgojnega sistema rehabilitirala kulturna pedagogika

Problem vseh sodobnih interpretacij Komenskega je razmerje med pansofijo in didaktiko, to je drugače rečeno razmerje med vsebinsko-vzgojno in formalno-didaktično optiko pouka. Šele po razpadu Avstroogrske je čutili tudi na Slovenskem obrat v razumevanju Komenskega, ki razume pansofijo kot tisto točko, iz katere se osmisli celoten njegov pedagoški sistem in zamisel o prosvetljevanju človeštva... Deloma je to značilno za Lahove komentarje k *Orbis pictus* (1915-1919), še bolj za Lahove razprave o Komenskem iz leta 1921, zelo izrecno pa je to v *Ozvaldovih razpravah* iz leta 1920 in 1932. Lah v svoji razpravi komaj omenja *Veliko didaktiko*. Kot osrednji spis Komenskega razlaga preroško pesem "Oporoka češkobratske enote". Lah v razpravi odmeri pomembna mesta pansofiji. Pansofija naj bi služila predvsem posvetnim ciljem poučevanja vseh o vsem. Iz nje izpeljuje zahteve, naj bo znanje dostopno vsem, tudi najubožnejšim, kar je pogoj za splošno ljudsko duhovno blaginjo in širjenje znanosti po svetu. Lahovo gledanje je bilo rehabilitacija pansofije, če pomislimo na spise Mahniča.

Tudi za Ozvaldovo predstavitev Komenskega bi lahko rekli, da se opira na tedaj najmodernejša spoznanja o Komenskem. Kot zastopnik duhoslovne (kulturne) pedagogike in pod močnim vplivom čeških komeniologov (citira spise Kvačale in Kadnerja), razlaga pedagogiko Komenskega z izpeljavo njegovih filozofskih nazorov, zlasti pansofije. Ozvald Komenskega poimenuje začetnika moderne pedagogike, pri čemer njegov največji pomen vidi prav v "spočetju velike misli o prenovitvi človeštva, ki naj bi jo uresničil ogromen duhovni opus z imenom Pansophia (vsemodrost)" (Ozvald, 1920, str. 3). Na tem mestu je prvič na Slovenskem predstavljena tudi celotna zgradba načrta za pripravo pansofije. V svojem drugem spisu o Komenskem se je Ozvald (1932) v naslovu sicer omejil na predstavitev *Velike didaktike*, ki pa v svojem duhu izhaja iz

pansofije. Sem sodi poudarjanje pomena humanistične izobrazbe, pritrdjevanje "totalnostnemu" razumevanju človeka in življenja ter razkrivanje vloge vzgojitelja.

Ob koncu razprave pa odpira Ozvald ključno vprašanje, češ da sodobniki *Velike didaktike* nikoli niso razumeli v njeni celovitosti, ker so iz nje iztrgali le tisti del, ki je namenjen intelektualnemu pouku. V sklepnem delu razprave (1932), ki izzveni v nekako pesimistični ugotovitvi, da vzgoja izginja iz moderne šole, navaja Sprangerjev spis o Komenskem iz leta 1920.

4. Kako se utrdi interpretacija o progresivnosti izobraževalnega in konservativnosti vzgojnega koncepta Komenskega

Toda tovrstnih raziskovanj versko-filozofskih nazorov Komenskega v naslednjih letih ni bilo več. Okrepijo pa se interpretacije, ki Komenskega predstavljajo le kot utemeljitelja modernega izobraževanja. To vidimo že iz Bezjakove "Občne zgodovine vzgoje in pouka" (1920), kjer izraža navdušenje do Komenskega vendar le kot utemeljitelja "splošne ljudske šole", "naravnega poučevanja", "ponazorovanja". Ob tem kar vneseno zapiše, da moderna "didaktika v tem pogledu ni prišla niti za korak naprej" (ib. str. 102).

Podobno, le veliko bolj izrecno, sodbo daje o Komenskem pol stoletja kasneje Strmčnik (1970) v razpravi, ki obravnava poglede Komenskega na šolsko kazen. Strmčnik pravi, da moramo pri Komenskem razlikovati dve smeri pogledov na kazni. Prva se nanaša na kazni v izobraževanju, kjer Komenski kritizira staro šolo in se zavzema za odpravo surovih metod, zastraševanja ter le redko soglašja s strogostjo ali uporabo kazni. Drugačni pa so pogledi Komenskega na vlogo kazni v moralnem in verskem vzgajanju, kjer naj bi Komenski sprejemal "stare metode, ki jih je pri izobraževanju ožigosel in zavrgel" (Strmčnik, 1970, str. 93). Iz tega Strmčnik izpelje sklep, da je "na področju moralnega vzgajanja Komenski daleč zaostajal za humanistično pedagogiko" ... in je v tem pogledu "ostajal zvest težnjam fevdalnega vzgajanja" (ib., str. 94). Tako se v interpretacijah Komenskega pogloblja razpoka v oceni pogledov Komenskega na vzgajanje in izobraževanje.

To nasprotje v Komenskem ugotavlja tudi najpomembnejša razprava o Komenskem v povojni pedagogiki na Slovenskem, ki jo je napisal Schmidt (1958). Osrednji sporni problem je tudi v tej interpretaciji pansofija. Schmidtu se zdi, da je Komenski nekako neupravičeno ali celo nespametno pripisoval pansofiji večji pomen kot didaktiki. Pansofijo razume kot poskus opredelitve vsebine splošne izobrazbe, zato vidi njen pomen izključno v izobraževalni, nikakor pa ne v vzgojni funkciji šole (Schmidt, 1958). To stališče ni nič drugega kot posledica Schmidtove predpostavke, da je vzgojni koncept Komenskega v svoji osnovi konservativen. To Schmidt izrecno pove, ko pravi, da je "pri določanju vzgojnega smotra (Komenski, op. ZM) plačal davek srednjemu veku", ker je zanj "glavni smoter človeka življenje na onem svetu" (ib. str. 12), končni cilj šolanja pa pobožnost. Takšen očitek je gotovo plod odnosa tedanje družbe in zlasti socialistične pedagogike v petdesetih letih do cerkve in religije.

Sam sem prepričan, da vzgojnega koncepta Komenskega ni mogoče razumeti samo iz *Velike didaktike*. Njegov vzgojni koncept izhaja iz njegovih univerzalističnih idej, ki jih je v smislu "vse o vsem" razvil v številnih delih posebej pa v delih "Gledališče (kasneje Amfiteater) univerzalnosti stvari", "Labirint sveta in paradiž srca", "Globina varnosti" (Centrum securitatis), "Informatorij materinske šole", "Informatorij latinske šole", "Unum necessarium". Najbolj pa so te ideje razvite v njegovem sinteznem spisu "Splošni posvet". V njem je Komenski razvil svoje univerzalistične poglede

na različnih področjih človeškega delovanja. V zadnjem poglavju tega dela (pannut-hesia) Komenski razvija tudi svoje socialno politične poglede. Tu prihaja do izraza njegov deloma naivni socialni optimizem, zlasti v tem, da je mogoča reforma države, vere ter celotne svetovne skupnosti, ki naj bi zagotovila razvoj svetovnega šolstva na enotnih temeljih kot osnovo za odpravo moralne in duhovne bede vseh ljudi ter mirno reševanje sporov med vsemi državami, narodi in verstvi. Tu razvije svoje poglede na družbeno pravičnost, izreče se za princip enakosti vseh ljudi, za ukinitvev kolonialne nadvlade med narodi in za vero v možnost večnega miru. Vsi ti cilji pa se povezujejo z njegovim pedagoškim naukom, z vero namreč, da je vse to mogoče doseči s pravilno vzgojo. Zato tvori prav Pampaedia osrednji steber njegovega spisa *Splošni posvet*.

Na tej viziji Komenski gradi svoj koncept vzgoje, posebej še moralne vzgoje, ki integrira vase vrednostni sistem in mnogotere moderne vrednote povsem posvetnega pomena: toleranco, svobodo prepričanja, mir, medsebojno spoštovanje, enakost med verami, narodi, državami in ljudmi, odpravo verskega in nacionalnega kolonializma, odpravo vojske in vojne, odklanjanje verskih dogem. Objektivno je mogoče dokazati, da je Komenski tudi v tem pogledu dejansko vplival na formiranje antidogmatske, antiklerikalne in kozmopolitske misli v nadaljnji zgodovini. Prav po tem, kako definira vzgojo, njen pomen za človeka in človeštvo ter kaj sprejme za svoj vrednostni kodeks in vzgojni smoter lahko štejemo Komenskega med lucidne napovedovalce oziroma začetnike razsvetljenstva, razsvetljenske pedagogike in šole.

Uporabljeni viri:

- Dr. Janko Bezjak: Občna zgodovina vzgoje in pouka, Kr. zaloga šolskih knjig in učil, Ljubljana 1921.
 Hraše, J. K.: Jan Amos Komensky. Na proslavo 300-letnice preložil R(adoslav) K(naflič), V: Popotnik 13/1892, str. 83-88.
 Kryl, J.: Jana Amosa Komenskega življenje in delovanje, V: Popotnik 6/1885, str. 210-212, 225-227, 241-244, 257-260.
 Lah, I.: J. A. Komensky, V: Popotnik 1921, str. 9-21.
 Lah, I.: Pater Hipolit in njegov "Orbis pictus", V: Popotnik, 40/1919, str. 48-56, 81-84.
 Lapajne, I.: Ivan Komenski in njegova didaktika, V: Učiteljski tovariš 1871, str. 322-324, 338-342.
 Lapajne, Ivan.: Ivan Komenski, V: Učiteljski tovariš 1887, str. 195-197, kasneje tudi razširjeni ponatis v Kratka zgodovina pedagogije.
 Medveš, Z.: Interpretacije nazorov Jana Amosa Komenskega pri Slovencih, V: Sodobna pedagogika, leto 1992, štev. 3-4, str. 118-134.
 Mahnič, A.: Internacionalna slavnost Jana Amosa Komenskega, Rimski katolik, 1892a, str. 65-78.
 Mahnič, A.: Bodi luč! - slavitelj Komenskega! V: Rimski katolik, 1892b, str. 136-147.
 Ozvald, K.: Jan Amos Komensky, Pedagoški letopis za leto 1920, Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1920, str. 1-10.
 Ozvald, K.: Didactica Magna, Pedagoški zbornik, Slovenska šolska matica, Ljubljana 1932.
 Ravnikar, J.: Tristoletnica J. A. Komenskega, V: Učiteljski tovariš, 32/1892, str. 17-18, 33-36, 51-53, 65-67, 81-82 in 97-99.
 Ravnikar, J.: Važni spisi Jana Amosa Komenskega, v: Pedagoški letnik 1896/6, str. 47-75.
 Schmidt, V.: Jan Amos Komensky, predgovor v: Komenski, J. A.: Velika didaktika, Zveza pedagoških društev LR Slovenije, Ljubljana 1958.
 Strmčnik, F.: Pogledi Jana A. Komenskog na školsku kaznu, V: Pedagogija, Beograd 1970/1, str. 91-94.